

АДОЛАТЛИ СУД МУҲОКАМАСИГА БЎЛГАН ҲУҚУҚ ВА ЖИНОЙ ОДИЛ СУДЛОВ ТИЗИМИДА ПРОКУРАТУРАНИНГ РОЛИ ТЎҒРИСИДАГИ ХАЛҚАРО СТАНДАРТЛАР

Ҳасанов А.М.

Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратура Академияси
магистратура тингловчиси

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6782265>

ARTICLE INFO

Received: 28th May 2022

Accepted: 02nd June 2022

Online: 25th June 2022

KEY WORDS

адолатли суд
муҳокамасига бўлган
ҳуқуқ, жиноий одил
судлов,
прокуратуранинг роли
тўғрисидаги халқаро
стандартлар, прокурор,
Халқаро прокурорлар
ассоциацияси, давлат
айбловчиси, халқаро
ҳуқуқнинг
умумэътироф этилган
тамойиллари ва
нормалар.

ABSTRACT

Мақолада адолатли суд муҳокамасига бўлган ҳуқуқ ва жиноий одил судлов тизимида прокуратуранинг роли тўғрисидаги халқаро стандартлар, жиноят процессида прокурорларнинг самарадорлиги, ҳолислиги ва адолатлилигини таъминлаш бўйича аҳамиятига доир етакчи олим ва мутахассисларнинг фикри, халқаро ҳуқуқ нормалари ҳамда миллий қонунчиликнинг илмий-назарий таҳлиллари келтирилган.

Бугунги кунда демократик ҳуқуқий давлатларда суд-ҳуқуқ тизимида қонунийлик ва адолатни таъминлаш устувор вазифалардан бири ҳисобланади. Судларда одил судловни амалга оширишда судьяга асосий ёрдамчи прокурорлар ҳисобланади. Хусусан, жиноят ишлари бўйича судларда прокурорнинг асосий вазифаси жиноят ишлари кўрилатганда давлат айбловини қувватлаш, далилларни текширишда иштирок этиш, қонуннинг қўлланиши хусусида ўз фикрини билдириш ва

бошқа процессуал ҳаракатларни амалга ошириши белгилаб қўйилган.

Халқаро ҳуқуқда жиноят суд процессида прокурорнинг иштирокига оид халқаро стандартларни таъкидлашда биринчи ўринда БМТ томонидан 1990 йилда қабул қилинган “Прокурорларнинг роли бўйича йўриқнома” номли қўлланма алоҳида аҳамият касб этади. Ушбу қўлланманинг приамбуласида “аъзо давлатларга жиноят процессида прокурорларнинг самарадорлиги, ҳолислиги ва адолатлилигини таъминлаш ва рағбатлантириш

вазифаларида ёрдам бериш” устувор вазифалардан бири этиб белгиланди.

Ушбу ҳужжат қабул қилингунга қадар ҳам прокурорлар фаолиятига оид халқаро ҳужжатлар қабул қилинган, бироқ улар фақатгина прокурорлар фаолиятини эмас ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар фаолиятини қамраб олади.

Хусусан, Бирлашган Миллатлар Ташкилоти 1945 йилда ташкил этилганда, унинг Низомида ҳам дунё халқлари, жумладан, ирқи, жинси, тили, дини ёки ижтимоий келиб чиқишидан қатъи назар адолатни таъминлаш учун шарт-шароитларни яратишга қатъийликларини тасдиқлаш билан бирга, инсон ҳуқуқларига ҳурматни рағбатлантириш ва халқаро ҳамкорликка эришишни ўзларининг мақсадларидан бири деб эълон қилган эди.

Шунингдек, 1948 йилдаги “Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси”да инсонларнинг қонун олдида тенглик, айбсизлик презумпцияси, мустақил ва холис суд томонидан адолатли ҳамда суд ишини очиқ-ошкора кўриб чиқиш ҳуқуқи тамойиллари мустаҳкамланганлигини ҳисобга олиб суд, прокурор ва адвокатларнинг суддаги ваколатларини адолатли суд муҳокамасига эришиш нуқтаи назаридан такомиллаштириш ишлари изчиллик билан амалга оширилди.

Албатта, ушбу халқаро стандартлар асосидаги қарашлар ва ҳақиқий вазият ўртасида тафовут мавжуд бўлса-да, ҳар бир мамлакатда одил судловни ташкил этиш ва амалга ошириш ушбу тамойиллардан ўрганилиши ва уларни тўлиқ ҳаётга татбиқ этиш бўйича саъй-ҳаракатларни амалга ошириш

зарурлигини эътиборга олганда прокурорлар адолатли суд муҳокамасини таъминлаш ишини амалга оширишда ҳал қилувчи рол ўйнайди.

Қўшимча қиладиган бўлсак, халқаро стандартларда белгиланган муҳим мажбуриятларни бажариш, уларга нисбатан ҳурмат руҳини шакллантириш ва унга риоя қилишини таъминлаш орқали адолатни таъминлашга ҳисса қўша олади ҳамда натижада эса фуқароларни ҳуқуқбузарлик ва жиноятчиликдан ҳимоя қилади.

Бунинг учун эса прокурорлар етарли даражада касбий малакага эга бўлиши лозим. Ушбу масалага ҳам халқаро миқёсда эътибор бериб келинмоқда.

Бу мақадларга эришиш учун, жумладан, прокурорларнинг ўз вазифаларини бажариш учун зарур бўлган касбий малакага эга бўлишини таъминлаш, ишга қабул қилиш, ҳуқуқий ва касбий тайёргарликнинг такомиллаштирилган усуллари орқали ҳамда жиноятчиликка қарши курашда ўз ролини муносиб тарзда бажариш учун барча зарур воситалар билан таъминлаш зарурлигини ҳисобга олиб, БМТнинг Бош Ассамблеяси 1979-йил 17-декабрдаги 34/169-сонли резолюцияси билан Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг жиноятчиликнинг олдини олиш ва ҳуқуқбузарлар билан муомала қилиш бўйича бешинчи Конгресси тавсиясига кўра “Ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари ходимларининг одоб-ахлоқ кодекси”ни қабул қилди. Жумладан ушбу одоб-ахлоқ кодексининг биринчи моддасида ҳуқуқни муҳофаза қилувчи орган ходими ўз касби, юксак масъулият даражасига кўра, қонун билан берилган

вазифаларини ҳамиша бажариши, халққа хизмат қилиши ва барча шахсларни ҳуқуқбузарликлардан ҳимоя қилиши лозимлиги белгилаб қўйилди. Кейинги вақтларда БМТнинг жиноятчиликнинг олдини олиш ва ҳуқуқбузарлар билан муомала қилиш бўйича асосий устувор вазифалари қаторига суд мустақиллигига, судьялар ва прокурорларнинг касбий тайёргарлиги ва мақомига оид йўриқномаларни ишлаб чиқишга қаратилди.

Айнан шу мақсадда Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Жиноятчиликнинг олдини олиш ва ҳуқуқбузарлар билан муомала қилиш бўйича VII Конгресси “Суд ҳокимияти мустақиллигининг асосий тамойиллари” қабул қилинган, кейинчалик Бош Ассамблея томонидан 1985 йил 29 ноябрдаги 40/32-сонли ва декабрдаги 40/136-сонли резолюцияларида маъқулланган.

Бундан ташқари “Жиноят ва ҳокимиятни суиистеъмол қилиш қурбонлари учун одил судловнинг асосий тамойиллари тўғрисида”ги декларацияда ҳам жиноят қурбонларига адолатли муносабатда бўлиш, уларга компенсация тўлаш ва уларга ёрдам бериш имкониятларини яхшилаш учун халқаро ва миллий даражада чоралар қўриш тавсия этилган.

БМТнинг Бош Ассамблеяси еттинчи Конгресснинг еттинчи резолюциясида, хусусан, прокурорларни танлаш, касбий тайёргарлиги ва мақоми, жиноий одил судлов тизимида ишлаши ва уларнинг полиция билан ҳамкорлиги, ваколатлари доираси ва жиноят процессидаги роли ҳамда ундан кутилаётган вазифалари ва хулқ-атвори

билан боғлиқ кўрсатмалар зарурлигини кўриб чиқишга чақирилган эди. Бунинг натижаси бўйича Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг бўлажак Конгрессларига ҳисобот таёрланди.

Натижада жиноят процессида прокурорларнинг самарадорлиги, холислиги ва адолатлилигини таъминлаш бўйича аъзо давлатларга ёрдам бериш учун ҳамда ҳукуматлар томонидан ўзларининг миллий қонунчилиги доирасида ҳурмат қилиниши ва эътиборга олиниши лозим бўлган халқаро стандартларни ўзида умумлаштирган халқаро ҳужжат керак эди.

Ниҳоят 1990 йилда қабул қилинган “Прокурорларнинг роли бўйича йўриқнома” асосан прокурорларни ҳисобга олган ҳолда ишлаб чиқилган. Ушбу ҳужжат йигирма тўртта қоидадан иборат. Хусусан, прокурорнинг малакаси, уни танлаш ва тайёрлаш; хизмат кўрсатиш ҳолати ва шартлари; фаолияти эркинлиги, уюшмаларга бирлашиш, жиноят процессида роли, ихтиёрий (дискрецион) ваколатлари, жиноий жавобгарликка тортишда муқобил танловдан фойдаланиш, бошқа давлат органлари ёки муассасалари билан муносабатлар, тартибли иш юритиш; ва кўрсатмаларга риоя қилиш ва ҳоказолар белгилаб қўйилган.

Шунингдек, прокурорлар одил судловни амалга оширишга доир қоидаларга масъулият билан ёндашиб уларга ҳурматда бўлиши, унинг тамойилларига риоя қилишга ёрдам бериши керак. Ҳамда фуқароларнинг қонун олдида тенглик, айбсизлик презумпцияси ва жиноят ишининг адолатли, мустақил ва холис суд томонидан кўриб чиқишига ҳисса қўшиш мақсадида адолатли

жиноий одил судловни таъминлаши ва фуқароларни жиноятчиликдан самарали ҳимоя қилиши лозим.

Йўриқномада прокурорларнинг фаолиятининг барча тармоқлари: касбий малакаси, хизмат вазифаси ва шароитлари, фикр билдириш ва уюшмаларга бирлашиш ва ҳоказолар бўйича нормалар белгилаб қўйилган.

Хусусан, йўриқноманинг учинчи қоидаси хизмат ҳолати ва шартлари тўғрисида бўлиб, унга кўра прокурорлар “одил судловни амалга оширишнинг муҳим шахслари сифатида ҳар доим ўз касбининг шаъни ва кадр-қимматини сақлаши кераклиги белгилаб қўйилган.

Шунингдек, йўриқномада давлат ҳам ўз навбатида прокурорларнинг ўз касбий вазифаларини бажаришга қодир бўлишини таъминлаши шартлиги, уларни қўрқитиш, фаолиятини бажаришга тўсқинлик қилиш, таъқиблар, нотўғри аралашувлар ёки фуқаролик, жиноий ёки бошқа жавобгарликка асоссиз дучор бўлишдан сақлаши лозим (4-қоида). Яъни бунда давлат томонидан прокурор фаолиятини мустақил амалга оширишига шарт-шароитлар яратиб бериши, уларни ноқонуний равишда тазйиқлардан ўз вақтида ҳимоя қилиши ва жиноятчилар томонидан таъқиб қилинишининг олдини олиши лозим. Чунки прокурор хизмат вазифасини бажарар экан адолатни таъминлаш мақсадида жиноят содир этган шахсларга ёки жиноий гуруҳларга ёхуд уюшган жиноятчиларга нисбатан давлат айбловини қувватлайди. Натижада айбланувчи ёки судланувчи ёки унинг қариндошлари кўз ўнгида қораловчи шахс бўлиб кўринади. Ушбу жараёнда турли-хил босимлар бўлиши,

прокурорни қўрқитишга уриниш ҳолатлари бўлиши мумкин. Ҳақиқатда эса прокурор давлат айбловини қувватламоқда ва қонунга оғишмай амал қилмоқда, натижада барча фуқароларни жамият ва давлат манфаатини, энг асосийси жиноят натижасида зарар кўрган жабрланувчи ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилмоқда. Агарда ушбу вазифани прокурор бажармаса давалатда жиноятчилик кўпаяди, адолат тамойили бузилади.

Бундан ташқари, йўриқноманинг бешинчи қоидаси бўйича прокурорлар ва уларнинг оила аъзолари давлат органлари томонидан жисмонан ҳимоя қилинади. Кейинги иккита қоидада эса прокурорлар хизматининг оқилона шартлари, муносиб ҳақ тўланиши ва рағбатлантириш тизими объектив омилларга асосланиши керак муайян касбий малака, қобилият, ҳалоллик ва тажриба ва адолатли ва холис тартиб-қоидаларга мувофиқ бўлиши белгилаб қўйилган.

Прокурорлар ҳам бошқа фуқаролар каби сўз, эътиқод эркинлиги, уюшмаларга бирлашиши ва улар, хусусан, қонунчилик, одил судловни амалга ошириш, инсон ҳуқуқларини тарғиб қилиш ва ҳимоя қилиш, судга тааллуқли масалаларни муҳокама қилиш ҳамда миллий ва халқаро ташкилотлар ва уларнинг йиғилишларида профессионал фаолиятига тўсқинлик қилмаса қатнашиш ҳуқуқига эга.

Энг эътиборлиси шуки, ушбу йўриқномада прокурорнинг жиноят процессидаги роли алоҳида қоидаларда белгилаб қўйилган.

Хусусан, йўриқноманинг ўнинчи қоидасида прокуратура органларининг

фаолияти суд функцияларидан қатъий ажратилган.

Прокурорлар жиноят ишини юритишда, шу жумладан жиноят ишини қўзғатишда, қонун ҳужжатларида ёки миллий амалиётда назарда тутилган ҳолларда эса жиноятларни тергов қилишда, терговнинг қонунийлигини назорат қилишда, суд қарорлари ижро этилиши устидан назоратни амалга оширишда жамоат манфаатлари ҳимоячиси сифатида фаол иштирок этадилар.

Шунингдек, йўриқноманинг ўн иккинчи қондасида прокурорлар қонун ҳужжатларига мувофиқ ўз вазифаларини адолатли, изчил ва тезкор бажаришлари, инсон қадр-қимматини ҳурмат қилишлари, инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилишлари, шу орқали қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда суд процессининг таъминланиши ва жиной судлов тизимининг узлуксиз ишлашига ҳисса қўшишлари шартлиги белгиланган.

Бундан ташқари, прокурорлар айблов хулосасини тайёрлаб судга олиб чиқиш билан бирга, агарда жиноят аломатлари бўлмаса жиноят ишини қўзғатмасликлари ёки давом эттирмасликлари, холис тергов айбловнинг асоссизлигини кўрсатса, иш юритишни тўхтатиб туриш учун барча саъй-ҳаракатларини амалга оширишлари шарт. Прокурорлар далилни олишда гумон қилинувчи шахсларга инсон ҳуқуқларини, айниқса қийноқлар ёки шафқатсиз, ғайриинсоний ёки қадр-қимматни камситувчи муомала ёки жазони жиддий бузилишини ташкил этувчи ноқонуний усуллардан фойдаланган ҳолда олинганлигини билган ёки асосли

деб ҳисоблаган далилларни олишда ёки бошқа инсон ҳуқуқлари бузилган тақдирда, бу ҳақда судга хабар беришлари ва бундай усулларни қўллаганликлари учун жавобгар шахсларни жавобгарликка тортиш чораларни кўришлари керак.

Ҳозирги даврда, прокурорлар мансабдор шахслар томонидан содир этилган жиноятлар, хусусан, коррупция, мансаб ваколатларини суистеъмол қилиш, инсон ҳуқуқларининг жиддий бузилиши ва халқаро ҳуқуқ томонидан тан олинган бошқа жиноятлар бўйича жавобгарликка тортилишига тегишли эътибор қаратишлари керак.

Албатта, халқаро ҳуқуқда прокурорнинг адолатли суд муҳокамасига бўлган ҳуқуқни таъминлаш бўйича фаолиятига оид халқаро стандартлар фақатгина юқоридаги йўриқнома билан чекланиб қолмаган. Бу борада Халқаро прокурорлар ассоциацияси нинг ўрни алоҳида ҳисобланади.

Халқаро прокурорлар ассоциацияси (ХПА) дунёда прокурорлар учун ягона ташкилотдир. Айтиш мумкинки, ХПА нодавлат, ноҳукумат ва носий ташкилот ҳисобланади. Ассоциация 1995 йилда Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Вена шаҳридаги идорасида ташкил этилган бўлиб, ҳозирда барча қитъалардан 177 дан ортиқ давлатдан 183 дан ортиқ ташкилий аъзолар ҳамда 1900 га яқин индивидуал аъзоларга ега. Ушбу ташкилотнинг яратилишига асосий туртки бўлиб, оғир трансмиллий жиноятларнинг тез ўсиши; хусусан, гиёҳванд моддалар савдоси, пул ювиш ва фирибгарлик жиноятларининг ўсиши ҳисобланади.

Шунингдек, 1996 йил сентябр ойида Будапештдаги биринчи умумий йиғилишда расман ўз фаолиятини бошлаган. Кейинги йили Оттавада Бош Ассамблея Ассоциациянинг Низомини ва мақсадларини тасдиқлади, ушбу мақсадлар ҳозирда Ассоциация Низомининг 1.3-моддасида мустаҳкамланган. Ушбу мақсадларнинг энг муҳимларидан бири: "...жиноятларни тўғри ва мустақил равишда таъқиб қилиш учун зарур бўлган халқаро миқёсда тан олинган стандартлар ва тамойилларни илгари суриш ва мустаҳкамлаш" белгиланган. 1999 йил 23 апрелда Халқаро прокурорлар ассоциацияси томонидан қабул қилинган "Прокурорларнинг касбий жавобгарлиги ва асосий ҳуқуқлари ва мажбуриятлари тўғрисидаги стандартлари" алоҳида аҳамият касб этади.

ХПА расмий вакиллари ушбу стандартларни шунчаки дадил баёнот эмас, балки прокурорлар ўз стандартларини ишлаб чиқиш ва мустаҳкамлаш учун фойдаланишлари учун ишчи ҳужжат бўлиши кераклигини таклиф қилишади. Натижада, Ассоциациянинг келажакдаги саъй-ҳаракатларининг катта қисми стандартларни тарғиб қилиш ва бутун дунё бўйлаб прокурорларга хизмат кўрсатиш орқали улардан фойдаланишга қаратилади.

Бизнинг фикримизча ҳам ХПАнинг ушбу стандартлари шунчаки баёнот сифатида қолмасдан балки прокуратура органлари ўз фаолияти стандартларини ишлаб чиқиш ва мустаҳкамлаш учун фойдаланишлари лозим. Чунки ХПА

ушбу ҳужжатларни қабул қилгандан сўнг кўплаб давлатларнинг прокуратура органларининг қизиқиши ортди ва ўз фаолиятига ушбу стандартларни жорий қилишга хоҳиш билдирди. Шунингдек, бу стандартлар давлатларнинг миллий қонунчилигига ва анъаналарига асосланган прокурорлар фаолиятини ҳам инкор этмайди.

Хулоса қилиб шунни айтиш мумкинки, йигirmanчи аср охирларидан бошлаб халқаро ташкилотлар томонидан прокурорларнинг фаолиятини халқаро даражада мувофиқлаштирувчи стандартлар ишлаб чиқишга зарурат пайдо бўлди ва ХПА томонидан бир қанча стандартлар қабул қилинди. Бу ўз навбатида аъзо давлат прокурорларининг фаолиятини халқаро стандартларга мос ташкил этишни тақозо этади. Стандартларнинг қабул қилиниши ХПАнинг қисқа фаолиятида муҳим босқич бўлди. Шунингдек, Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг 1990 йилги кўрсатмалари, ХПА стандартлари дунё прокурорлари қайси ҳуқуқий тизимда ишламасинлар бу қўлланма кенг тарқалган ва аллақачон бошқарув учун муҳим мезон сифатида янги ва ўзига хосликни таъминлайди.

Қўшимча қиладиган бўлсак, ХПАнинг барча ташкилий аъзолари ўз фаолиятини стандартларга мос равишда тасдиқлашади, агарда аъзо прокуратура органлари стандартларга мувофиқликларини билдирса, ХПА уларга мувофиқлик сертификатини беради. Бинобарин, Стандартлар ХПАнинг кундалик ишни яхшилаш бўйича ишининг асоси ҳисобланади.

References:

I. Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар

- 1.1. Ўбекистон Республикаси Конституцияси. – Тошкент. Ўбекистон, 2019.
- 1.2. Ўбекистон Республикаси Жиноят кодекси (2018-йил 1-майгача бўлган Ўзгартириш ва қўшимчалар билан) Расмий нашр – Ўбекистон Республикаси Адлия вазирлиги – Т.: "Адолат", 2018 й.
- 1.3. Ўбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодекси. (2018 йил 1-майгача бўлган Ўзгартириш ва қўшимчалар билан) Расмий нашр – Ўбекистон Республикаси Адлия вазирлиги. Тошкент: "Адолат", 2018й.
- 1.3. Ўбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2022-йил 28 январдаги "2022 — 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг Тараққиёт Стратегияси тўғрисида"ги ПФ-60-сон фармони.
- 1.4. Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси.БМТ.1948.
- 1.5. Суд органлари мустақиллигига оид асосий принциплар.БМТ.1985.

II. Дарсликлар ва ўқув қўлланмалар

- 2.1. Пўлатов. Б.Х. "Жиноятчиликка қарши курашни амалга оширадиган органлар томонидан қонунларни ижро етилиши устидан прокурор назорати. Ўқув қўлланма.Т.: 2007.
- 2.2. Д.Базаров,Б.Шамсутдинов. Жиноят процессида айбланувчининг ҳуқуқлари.Дарслик. 2021.
- 2.3. Ф,А.Рамазанова. Жиноят процессининг функциялари.Рисола. 2016.
- 2.3. Исроилов Б.О. Жиноят процессининг айрим принциплари, Рисола. – Т.: "Тан ва технология" 2007. Б 23.
- 2.4. Ягофаров. С.М. "Международные стандарты в уголовном судопроизводстве". учебное пособие.2013.

III. Интернет манбалар

- 3.1 <http://www.lex.uz>
- 3.2 <https://www.org.uno>
- 3.3. <http://www.право.ру>